

Віталія Папіш

Кафедра української мови Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна
vitalija.papish@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту українських вишуканих мовних особистостей

Анотація. У статті викладено розуміння поняття текст крізь призму лінгвістичних та психолінгвістичних параметрів, дано «широке» й «вузьке» його розуміння. Ідеться про те, що лінгвістичними параметрами тексту є, головню, цільність, зв'язність, гранична структурованість, а психолінгвістичними – емотивність, творча сутність продуцента, спрямованість на реципієнта. Проаналізовано психологічні аспекти та етапи творення тексту з опертям на фонові знання та лінгвістичні пресупозиції. Обґрунтовано важливість міждисциплінарного підходу до вивчення тексту. Узагальнено напрацювання українських та зарубіжних учених у розвиток психолінгвістичної теорії тексту. Схарактеризовано особливості текстотворення крізь опозицію «породження – сприйняття», вираження мовною особистістю свого Его в тексті. Висвітлено позитивний і негативний вплив тексту на реципієнта. Подано сучасну інтерпретацію таких понять, як патологічний текст, аперцепція, розуміння, інтерпретаційна варіативність тексту. Розглянуто явища лінгвопсихоакцентуації на матеріалі текстів українських вишуканих мовних особистостей (П. Куліш, О. Кобилянська, І. Огієнко та ін.). Простежено вплив лінгвальних й екстралінвальних чинників на посилення акцентуованості.

Ключові слова: текст; аперцепція; розуміння; фонові знання; пресупозиції; лінгвопсихоакцентуація.

Text in psycholinguistics: aspectual generalizations as well as language and psycho-accentuation dimensions of artistic text of distinguished Ukrainian writers

Abstract. The article gives the insight into the notion of “text” via “prism” of linguistic and psycholinguistic parameters and presents its “broad” and “narrow” interpretation in humanities. It is pointed out that the linguistic parameters of the text include its integrity, coherence, and boundary structuring, while psycholinguistic definitions focus on emotions and creativity of the sender and addressee. The psychological aspects and stages of text creation are analyzed with reference to knowledge of its background and linguistic presupposition. The contribution of Ukrainian and foreign studies to the development of the psycholinguistic foundations of the text are discussed on the basis of examples from Ukrainian literature. It is proved that the interdisciplinary approach to the analysis of the text is crucial for text study; the peculiarities of text creation are characterized through the opposition “generation – perception”, as well as through the expression of the linguistic personality of its *ego* in the text. The positive and negative impact of the text on the recipient is highlighted as well as it gives up-to-date interpretation of such notions as *pathological text*, *apperception*, *understanding*, *interpretational variability* of the text. The phenomenon of linguistic and psycho-accentuation is being analyzed on the basis of the texts of Ukrainian distinguished writers (P. Kulish, O. Kobylyanska, I. Ogienko, and others). The author characterizes the influence of linguistic and extralinguistic factors on increasing psycholinguistic accentuation.

Keywords: text; apperception; understanding; background knowledge; presupposition; psycholinguistic accentuation.

Вступ

Лінгвісти другої половини ХХ століття сфокусували увагу на текстоцентричній парадигмі лінгвістичних знань, що прийшла на зміну словоцентричній, а з кінця ХХ – поч. ХХІ ст. текстоцентрична парадигма починає конкурувати з дискурсцентричною. Ефективне поєднання обох парадигм спостерігається сьогодні в сучасній психолінгвістиці. Концепція розуміння тексту в лінгвістиці та психолінгвістиці різна, хоча й існують точки перетину. У традиційній лінгвістиці вивчають *зовнішні* атрибути тексту (зокрема естетичність / неестетичність повідомлення), а мовній особистості відводять периферійну роль у конструюванні мовної тканини. У психолінгвістиці досліджують і *зовнішні*, і *внутрішні* особливості тексту, а лінгвоперсону з усіма її психологічними станами вважають центральною фігурою породження тексту.

Виклад основного матеріалу

В Україні дослідження тексту в психолінгвістичному ракурсі довгий час залишалися на периферії наукових інтересів. Сьогодні цю проблему порушують багатоаспектно: у плані розрізнення лінгвістичного та психолінгвістичного підходів (Акімова, 2021; Миронова, 2013; Куранова, 2017; Овсієнко, 2013); у питаннях методичного опрацювання (Дячук, 2016; Загнітко & Михальченко, 2008); у вивченні художньої мови тексту на межі мовознавства й літературознавства з актуалізацією психоаналітичної теорії (Бідюк, 2007); у вивченні лінгвопсихоакцентуації на матеріалі текстів вишуканих мовних особистостей (Папіш, 2015а; Папіш, 2015б). Глибокі узагальнені теоретичні основи щодо психолінгвістики тексту в українському мовознавстві ще не вироблені, а тому тривають наукові пошуки, на часі нові дослідження.

Аналіз тексту в психолінгвістичному ракурсі передбачає поглиблення психологічного складника у визначенні (1) поняття *тексту*, (2) особливостей *продукування* тексту; (3) специфіки *відтворення* в тексті *особистісних рис* продуцента, зокрема й акцентуйованих; (4) *впливу* тексту на реципієнта. Інтерпретація зазначених питань і є метою цієї наукової розвідки. Крім того, сучасний етап розвитку науки нерозривно пов'язаний із прагненням лінгвістів сформувати нову парадигму, побудовану на інтеграції наук, насамперед на здобутках мовознавства, психології, психолінгвістики, літературознавства. Тому й психолінгвістику тексту розглядають сьогодні в міждисциплінарному модусі. Новизна цієї студії полягає в тому, що на основі аналітичного узагальнення сучасних наукових поглядів на психолінгвістичну природу тексту з урахуванням традиційних підходів схарактеризовано нові форми оцінки текстотворення з поглибленням психологічного складника. Основна увага спрямовується на психолінгвістику художнього тексту.

Методологічною основою обрано панівний у сучасному мовознавстві антропологічний підхід до вивчення мови з опертям на індивідуальну психологію особистості, що було задекларовано ще в працях О. Потебні та його наукової школи. До вивчення психологічного аспекту текстів красного письменства на поч. ХХ ст. зверталися такі українські вчені, як С. Балей (досліджував психологію творчості Т. Шевченка) (Балей, 2002), І. Франко (розробляв естетично-психологічні основи поезії, обґрунтовував роль підсвідомості в процесі створення поезії) (Франко, 1898), В. Підмогильний (здійснив спробу психоаналітичного розгляду

творчості І. Нечуя-Левицького) (Підмогильний, 1927), Я. Ярема (сфокусував увагу на психологічному аналізі творчості Т. Шевченка) (Ярема, 2002). Але через відомі ідеологічні проблеми їхні праці надовго були забуті. В останнє двадцятиліття спостерігається повернення до психологічних джерел, але із чітким поділом на літературознавчий та мовознавчий види психоаналізів. Мовознавчий психоаналіз поступово «вливається» в психолінгвістику. Значний внесок у розвій психолінгвістичного аналізу текстів в українському мовознавстві зробили лінгвісти Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, де по-новому осмислюють психолінгвістичні концепції родоначальника харківської психолінгвістичної школи О. Потєбні та його учня Д. Овсянико-Куликовського, а також письменника й лінгвофілософа І. Франка. Л. Лисиченко, зокрема, зауважувала, що:

тривалий час на периферії лінгвістики перебували психологічні аспекти, отже, зі сфери дослідження мови вилучалася людина як її творець і носій. Без актуалізації цього аспекту всяке дослідження мови є неповним і не-об'єктивним (Лисиченко, 2002).

Ідеї Л. Лисиченко продовжують розробляти інші харківські вчені. Так, Т. Ковальова дослідила психологію сприйняття кольору та своєрідність моделювання семантики й прагматики кольороназв, що здійснено на матеріалі поезії неокласиків (Ковальова, 1999); аналіз зображення простору в мові художнього тексту М. Семенка й В. Поліщука в психолінгвістичному ключі здійснила І. Богданова (Богданова, 2002).

Не кожен текст доцільно вивчати крізь призму психологічних чинників. У своїй концептуальній науковій праці «Із секретів поетичної творчості» (1898) І. Франко зосередив увагу на двох типах текстів: (1) створених на рівні підсвідомості і (2) скомпонованих «холодним розумом». Цей письменник-учений радив обирати для аналізу зразки перших із названих вище типів текстів, порівн.:

Відсуваючи набік твори дилетантів, котрі, зрештою, не раз можуть бути і гарні, і цінні чи то для психолога, чи для соціолога, чи для політика, критик тільки на творах правдивих, вроджених поетів буде студіювати секрети їх творчості [...] (Франко 1898).

Згодом подібні думки висловлює й К.-Г. Юнг (1934), пропонуючи виокремлювати не лише два види художніх текстів, але й два типи творчих процесів – (1) «психологічний» та (2) «візіонерський», які розрізняються за характером співвідношення свідомого й несвідомого, що виявляється (1) в структурі особистості художника в процесі моделювання текстів, а також (2) за тим, як вони сприймаються аудиторією й (3) за способами актуалізації несвідомих структур особистості. На думку К.-Г. Юнга, перший вид текстів у процесі їх творення виникає з наміру автора досягти того чи того впливу на читача, а вихідний матеріал повністю йому підпорядковується, стає покірним його художній волі. Це положення сьогодні також прийнято як методологічне. Кожний митець, зрозуміло, свідомо обробляє свій словесний матеріал, передбачаючи можливий ефект, дотримується законів жанру тощо. «У подібній діяльності автор повністю ідентичний творчому процесу» (Юнг, 1991, с. 85). Другий вид текстів, за концепцією К.-Г. Юнга:

[...] буквально нав'язує себе автору. Свідомість поглинає потік думок й образів, що виникли зовсім не з його наміру [...]. Він не тотожний процесу образотворення; він усвідомлює, що стоїть нижче свого твору або, щонайбільше, поруч з ним – немов підпорядкована особистість, що потрапила в поле «тяжіння чужої волі» (Юнг, 1991, с. 105).

Це відбувається тоді, коли через художника проривається його самість, що має владу над ним і якій він може тільки коритися. Саме такі тексти цінні для психолінгвістичних досліджень, оскільки вони найбільш придатні для реконструкції мовної особистості. При цьому:

закодована в символічні знаки художня мова тексту, досліджена з погляду психоаналітичної теорії, може пояснити внутрішні джерела та спонуки письменника щодо її творення, відтак дає вихід безпосередньо на авторську особистість (Бідюк, 2007, с. 310).

Для більш глибокого розуміння мови тексту потрібно вийти за рамки суто лінгвістичних досліджень у сферу психічних процесів особистості, за допомогою яких мовний матеріал організовується в мозку людини. Психолінгвістика розглядає *текст* як індивідуальну картину світу, створену конкретною мовною особистістю. Лінгвістичний матеріал за умови його глибокого осмислення, зіставлення та узагальнення може збагатити

інформативну палітру психологічного портрета, адже «мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я» (Огієнко, 1918, с. 210), а Е. Фром зауважував, що «мова [...] – це застиглий вираз певного способу переживання життя» (Фром, 1994, с. 34).

Сьогодні в мовознавстві нараховують до трьохсот визначень *тексту*, є вузьке й широке його сприйняття. Представники «вузького» розуміння (В. Беянін, І. Гальперін, З. Тураєва) під текстом розуміють послідовність мовних / мовленнєвих засобів (знаків), що містять такі ознаки, як зв'язність, цілісність та емотивність. Одне з найбільш цитованих визначень тексту належать І. Гальперіну: «Текст – це твір мовленнєвотвірного процесу, що характеризується завершеністю, об'єктивованій у вигляді письмового документа, твір, що складається з назв (заголовка) і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, має певну спрямованість і прагматичну настанову» (Гальперин, 1974, с. 69). «Вузьке» тлумачення тексту зафіксовано і в лінгвістичних словниках, порівн.: «Текст (лат. *textum* – зв'язок, тканина, побудова) – зв'язна мова, письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою і структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата [...]» (Єрмоленко, Биби́к & Тодор, 2001, с. 182). Психологізм у розумінні поняття *текст*, як видається, має бути поглиблений. Сучасні учені-психолінгвісти намагаються врахувати саме *психологічні* параметри, що стосуються породження й сприйняття тексту, порівн.:

Текст як складне семантичне утворення наділений комплексом *психолінгвістичних характеристик* (виділення курсивом наше. – Авт), відсутніх у слові, словосполученні або фразі. До них належать цілісність, зв'язність, емоційність, креолізованість, прецедентність, «шпаруватість [...]» (Загнітко & Михальченко, 2008, с. 107).

Якщо цільність, зв'язність, граничну структурованість зараховують до суто *лінгвістичних* параметрів, то емотивність, творчу енергетичну сутність продуцента, духовну реальність, спрямованість на реципієнта – до параметрів, що є предметом *психолінгвістики*. Це дає змогу не лише глибше зрозуміти автора, але й, можливо, потрапити під вплив «чужого слова». Яскравим підтвердженням останнього є *патогенні тексти*, до яких належать фейкові тексти, спам, рекламна продукція з маніпулятивним змістом, політичні листівки та й деякі інші тексти,

у яких пропагується насильство, смерть, зневага до нації, – усе це є доказом того, що «XXI століття демонструє не лише прогрес науки, а й зворотні процеси» (Космеда, 2020, с. 126). Шкідливість подібних текстів може бути явною і прихованою. Тексти з прихованим негативом, агресією можуть відповідати всім лінгвістичними нормам (зв'язність, цільність, граматична правильність), а «шкідливий» зміст може приховуватися в підтексті (див. про це: Ліщинська, 2016). Ось чому важливо зрозуміти те, як текст народжується в глибинах психіки, як продукується, удосконалюється й сприймається. Зупинімося на цьому детальніше.

Психологічні аспекти продукування текстів розглянемо в сув'язі з лінгвістичними особливостями, концентруючи увагу на мовній свідомості продуцента. Текст як одиниця комунікації включений у відношення між мовцями: він структурує діяльність, регулює і планує стосунки між мовцями. Утілення мовної картини світу в тексті відбувається через вибір автором (а) лінгвістичного й (б) екстралінгвістичного матеріалу: описування ситуацій, об'єктів довкілля через авторську оповідь, моделювання образів персонажів, надання їм відповідних характеристик та ін. При цьому важливим є і життєвий, і естетичний досвід мовця, його виховання, спосіб мислення, а також уроджені психологічні риси. Художній текст регулюється авторською свідомістю, зокрема й мовною, – відбувається когнітивна й емоційна структурація авторського світу. Водночас у тексті закодовані й підсвідомі імпульси, про які митець може й не здогадуватися. Р. Барт дуже точно назвав людину одночасно і рабом, і господарем мови.

Своєрідність відображення в тексті дійсності, як відомо, передбачає наявність (1) затексту – фрагмента дійсності, що змодельований у тексті, хоча не виражений явно, (2) підтексту – прихована інформація, асоціативність, яку можна почерпнути з самого тексту, що потребує дешифрування (своєрідна орнаменталіка). Буває в тексті й багаточаровий смисловий підтекст. Підтекстова інформація, як відомо, базується на так званих *фонових* знаннях і *пресупозиціях*. Фонові знання поділяються на 1) загальнолюдські знання (цикловий час – зима, літо, ніч, день та ін., географічні знання, психологічна інформація про людину тощо), 2) регіональні знання – знання, що стосуються конкретного довкілля. Наприклад, не всюди люди можуть спостерігати сніг, білі ночі, північне сяйво і т. ін.; не на кожній території України знають про міфологічні істоти *вітряника* чи *босорканю*; 3) країнознавчі знання, що пов'язані з онтологією певних етносів, наприклад, для східних слов'ян *берегиня* – уособлення

материнського заступництва від усякого зла; дух охоронниці осель та родини; 4) соціальні, професійні (знання дітей, юнаків, старшого покоління або лікарів, учителів і т. д.). Існують і (а) *мікрофонові* знання (наприклад, кожен українець знає, хто такий Іван Франко чи Леся Українка; що таке вишиванка, рушник, калина як символи України) та (б) *макрофонові* (відомі кожному носію мови з обмеженим тезаурусом, тобто вони можуть бути відомі й іноземцям, які починають вивчати мову – це сфера країнознавства, наприклад, національна символіка українців, відомі у світі особистості з українськими коренями, українські звичаї й традиції і т. д.).

Серед імпліцитних складників тексту, як зауважувалося, велику вагу мають лінгвістичні *пресупозиції*: вони формують думку, що реалізована в головній частині тексту й розгорнута в його другорядній частині. При цьому важливим є «презумпція зрозумілості повідомлення, що регулюється мовцем відносно адресата» (Селіванова, 2006, с. 492). Чому, скажімо, слово Т. Шевченка не залишить байдужим жодного українця? Переважно тому, що в ньому актуалізується концепт ПЛАЧ, що є основою кардіоцентризму українського етносу загалом. Саме тому Т. Шевченка називають «емоцією нації» (Є. Маланюк).

Багато важить і те, що в українця емоційність є механізмом адаптації до того середовища, в якому він живе. Тут учинок людини не зможе виправдати ніяка логіка, якщо вона не подібна до логіки емоцій (Бігун, 2020, с. 242).

Тексти ж Лесі Українки та Івана Франка не завжди зрозумілі широкому загалу, оскільки вони спрямовані на високоерудованого інтелектуала, який розбирається у світовій історії та світовій літературі, володіє іноземними мовами. Цих письменників Є. Маланюк назвав «інтелектом нації». Не кожному припаде до душі й довершена проза О. Кобилянської, де імпліцитно зашифрована самотність, що суперечить традиційним уявленням українців, які почуваються щасливими тільки в родинному колі. Свого вибіркового читача має і В. Винниченко, авантюризм персонажів якого зазвичай чужий законослухняним представникам українського етносу.

Психолінгвістичні дослідження максимально ефективні, оскільки дають змогу трактувати мову як явище індивідуальне, розцінювати художній текст як репрезентацію продуцентом *самого себе*, як вигадану

реальність, що виникла під впливом внутрішньої потреби творення, за афористичним висловом Р. Якобсона, *повідомлення заради самого повідомлення*. Підсвідомість є частиною людської сутності, але вона не може бути контрольованою самою особою, зате може бути закодована в текстах. З. Фрейд уважав автора літературного твору гідним своєї уваги саме завдяки тому, що останній зумів знайти цікаву й незвичну форму для приховування своїх витіснених несвідомих бажань (Фрейд, 2002). «Але насправді, заховуючи їх у тексті у вигляді образів та мотивів, письменник, навпаки, виносить їх на поверхню» (Бідюк, 2007).

Істинна творчість завжди спонтанна й народжується в часи пікових переживань, мук творчості, формування трансцендентних цінностей. Визнано, що найчастіше письменник найрельєфніше описує людину такого ж типу, до якого належить він сам, оскільки внутрішній світ такого персонажа йому близький. Психолінгвістика дає змогу через особливості текстового мовотворення зрозуміти *его* митця. І високочастотні лексеми в таких випадках стануть не просто ознакою *розвитку* чи *осмислення думки*, але й елементом поглиблення *почуття*. Короткі фрази оприявляють не просто бажання письменника лаконічно висловлюватися, а і його приховану «вибухову» емоційність. Так художнє мовлення стає носієм не лише лінгвокреативності, але й певного психологічного повідомлення, яке можна виявити в текстових структурах. Як писав Д. Овсянико-Куликовський, «у психології мови, тобто мисленні фактичному, реальному (а не формально-логічному), увесь сенс не в тому, що сказано, що подумано, а в тому, як сказано, як подумано, у який спосіб подано відомий зміст» (Овсянико-Куликовський, 1895, с. 28). Декодування в мовних одиницях елементів психологічного плану значно розширює уявлення про художній текст, оскільки мовні факти пояснюються через психологічні риси текстотворця. У зв'язку із цим посилюється роль і тих джерел, на які раніше менше звертали увагу мовознавці (це автобіографії, родинне листування, фотографії, записні книжки, щоденники та ін.), що дає змогу оцінювати мовотворення в ретроспекції. Як підкреслює Т. Космеда:

дуже важливою і необхідною передумовою є наявність спогадів, що дають можливість побачити мовну особистість усебічно, крізь призму різних за соціальним статусом, професією, статтю, ступенем знайомства, родинних зв'язків, характером інтерперсональних, інтеркультурних стосунків інтерпретаторів цієї мовленнєвої діяльності (Космеда, 2008, с. 29).

Сутність тексту пізнається на межі мовної свідомості двох індивідів – (1) продуцента та (2) реципієнта, через якого виходять на проблему *аперцепції*, тобто емоційного сприйняття читачем чужого тексту, що в підсумку впливає й на інтерпретацію. Цільність тексту важлива тоді, коли вона стає цільністю особистості. Сприйняття та інтерпретація формують лінгвістичну концепцію *розуміння* тексту (див. про це: Акімова, 2021), що залежить і від інтелектуального рівня читача, і від індивідуальної психології сприйняття.

Однак існує й певна *варіативність* у розумінні тексту, яку простежуємо в середовищі інтелектуально підготовлених читачів, тобто серед індивідів першої групи. Л. Кім (Ким, 2010) виокремлює поняття *інтерпретаційної варіативності тексту*: об'єктом вчення про інтерпретаційну варіативність тексту є, власне, текст, а предметом – мовна діяльність не продуцента, а реципієнта. Саме психолінгвістика може дати відповідь на питання, чому одні й ті самі тексти по-різному сприймаються читачами або й не сприймаються загалом. Водночас читач і дослідник можуть «відкрити» в тексті зовсім новий зміст, який творець міг і не передбачити. О. Потебня наголошував на взаємодії людини із зовнішнім світом, що передуює зверненню «всередину себе», до мисленневої проєкції й обробки (Потебня, 1976, с. 89). Сприйняття тексту значною мірою залежать й від стилю письменника. Учень О. Потебні Л. Булаховський, спираючись на ідеї Е. Золя, зауважував, що стиль у письменників не повинен бути ідеальним. Цей учений виходив з концепції *індивідуальності* митця, його несхожості з іншими, порівн.: «Індивідуальний мовний стиль не є обов'язково бездоганний. Можна писати погано, неправильно, як попадає, і в той самий час володіти справжньою оригінальністю» (Булаховський, 1975, I, 463). Отже, дослідник вважає, що надмірна правильність стилю («чистенький стиль») – це не позитив, «це написано погано, бо воно не живе окремим життям, позбавлене оригінального смаку, потрібного хоча б із шкодою правильності та добропристойності мови» (Булаховський, 1975, I, с. 463). Якщо осмислити тексти геніїв у контексті доби та індивідуальних психобіографій, то практично приходимо до висновку, що такі автори завжди випереджали свій час і за будь-яких обставин залишалися собою.

Авторську увагу привернув феномен психологічної акцентуації, під якою розуміють посилення окремих рис характеру, які можна виявити на рівні тексту. Поняття психологічної акцентуації характеру введено в науку німецьким психіатром К. Леонгардом, який уважав, що в 20–30% людей деякі риси характеру надмірно загострені (акцентовані), що при

певних обставинах призводить до однотипних конфліктів і нервових зривів (Леонгард, 2000). Для аналізу текстового простору пропонуємо уточнений термін *лінгвопсихоакцентуація*: це психологічна акцентуованість, вербалізована в мовній тканині характерною системою лінгвістичних засобів. У мовленні осіб із різною акцентуацією неоднаково актуалізується довкілля. Наприклад, у художньому мисленні П. Куліша, закодовані риси психологічної істероїдності (демонстративності), до якої схильні люди з підвищеною демонстративністю, театральністю, готовністю до негайних дій, переоцінкою власної особистості; саме такими є персонажі зазначеного митця. Для його текстів характерна емоційність, піднесений і вишуканий стиль, зменшено-пестливі слова, етикетні формули, часте повторення лексем *гарний, красивий, золото*. Усі персонажі одягнуті в найкраще вбрання, нерідко мають коштовні прикраси, порівняймо¹: *До неї й приступити [...] було страшно: така велична. Кунтуш на їй – самі златоглави, корали на їй – усі в дукачах; вся в золоті, в шовках. Там одна плахта павине перо пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема; Сотник [...] у золотому жупані, в собольовій шапці з оксамитним зеленим верхом; коли в кого жупан, то сама чиста саета. Коли сорочка з мережками, то аж очі бере! А що вже дівчата й молодиці, то сяють у шовках та в пишних рукавах, та в намітках, біліших од снігу самого, та в квітках і широченних стрічках, наче ті бразолі, маки та лілії. На думку психологів, люди істероїдного типу завжди звертають увагу на дрібні деталі, зокрема на елементи одягу і прикрас. Зафіксовано це і в П. Куліша, порівн.: *на обох руках у нього дорогих перстнів, по кишенях золотих дзигариків скільки [...]*; *жупан на мені перловий, гудзики рубінові, пояс литий, шапка соболева*. Водночас П. Куліш стояв біля джерел формування української літературної мови, тому, закономірно, оприявнюється й народний образ типового представника українця, що досягається через актуалізацію фольклорних, пісенних побутових національних культурологем у поєднанні з прагненням естетизувати життєвий простір, що надає текстам П. Куліша неповторного шарму, порівняймо: *І справді – гарно в Павла Піддубного у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики покривані, шиті рушники – гостиниці з України – висять на кілочках. Між ними бандура тридцятиструнна виліскує. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди**

¹ Куліш, П. О. Твори: У 2 т. Київ: Дніпро, 1989, т. 2. (тут і далі, цитуючи П. Куліша, покликатимемося на це видання).

наша рідна Україна вималювана. Там купальні дівчата в вінках скачуть через огонь з хлопцями – полом'я з іскрами, з димом темне дерево застеляє [...]. Там – козаки їдуть по кровавому полю, через костяки страшенні, а Самко Мушкет попереду. Там під хатою кобзар на кобзі грає (виділення шрифтом в текстових прикладах тут і далі наше. – Авт.).

Поєднання двох видів психолінгвоакцентуації – депресивності й нарцисизму – закодовані в художній прозі О. Кобилянської. Ключовими поняттями її стилю вважають і мотиви самотності, суму, смерті, старості (ознаки депресивності), і риси гордині, самозахоплення, завищеної самооцінки, байдужого ставлення до інших, заздрості (ознаки нарцисизму). Зовнішнім вираженням внутрішніх психологічних чинників є актуалізована семантика та висока частотність окремих лексем. У повісті О. Кобилянської «Земля»² лексема *смерть* фіксується 37 разів, *жура* (зажура) та похідні – 79 разів. Наведімо текстові ілюстрації: [...] *[чигає] на його смерть; Щохвилі чути – там один умер, тут побив кінь якогось на смерть [...] там якийсь стратився [...]. І чому? – прошептав, витираючи долонею сльози з очей. Вмерти, з обома дітьми вмерти, – се було її одиноке бажання»; смерть мене не обійде, як мій час прийде; смерть одна робить, що сама хоче; так приходять смерть; [Марія] зблідла, мов смерть.* Тексти, створені депресивними акцентуантами, часто завершуються смертю головного героя (див. про це: Белянін, 2000). У повісті «Земля» фізично гине лише Михайло, однак духовної руйнації зазнає кожен з головних персонажів, членів однієї родини (див. докладно: Папіш, 2015а). Яскраво виражений нарцисизм вербалізується в тексті (1) лексемами на позначення гордості, порівн.: *[лісові оази] самітно і глядять гордо на збіжжя; їй [Докії] зовсім не вадило [...] гордо заломлювати шию і летіти чи вгору; [товар] пишалася [...] у покірній гордості пишениця; Ади, які в мене руки! – додав гордо; Сказавши своє [...] закинувши гордо голову взад, мов лев, вийшов мовчки з хати; додала з неописаною погордою. Усього лексема *гордий* та похідні від неї фіксуються в повісті 20 разів; (2) лексичними засобами з негативною конотацією на позначення зневаги до членів родини: *По своїм повороті з в'язниці оказував Сава свою байдужність проти родичів цілком явно; Дома, здавалося, просиджував із найбільшою відразою і з усилюванням; [...] його очі запалювалися неприязним блиском, і він відказував із відражуючою злобою [...]* Лексема *байдужість* фіксується*

² Кобилянська, О. Земля, <<http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>> (30.06.2022) (тут і далі цитуємо Кобилянську за цим виданням).

в тексті 20 разів, *злобно* та похідні від неї – 12. Особливо вдається О. Кобилянській портретування негативних персонажів та моделювання типу їхньої комунікації. Наведімо ширший контекст, де прояви нарцисизму (знецінення, неприязнь, приниження іншого), показові:

Вона була дуже погана, оця її мати. Передні зуби виставали у неї з рота, як кли; сорочка на грудях була вічно розп'ята, а білий рушник на голові завсіди перекривлений. Виглядала, коли б і не глянути на неї, як п'яна або як би що лише з ким побилася. Він стояв хвилину, дивлячись на неї, як вона, не підводячи очей до нього, бачила й відчувала його присутність і мовчала.

– Я йду до склепу по сіль для товарний! – сказав.

– Не тяжко йти, як худоба е! – обізвалася знов стара неприязно. – У нас нема худоби! Мій чоловік помер і лишив мене з довгами. Я мусила останнє теля продати, щоби його поховати. Тодор (так звався її син) був при жовнірах, а оця, – вона кивнула зневажливим рухом за дівчиною, – помагала лиш ложкою при мисці. Тепер він усе, що заробить, складає для себе – він задумує женитися, – додала *злобно*, – а оця чічка працює день і ніч для чужих. Боже борони кожного перед такими дітьми, як я їх маю! Се кара божа, такі діти, вороги! Розум і руки у них лише для себе.

Художні тексти І. Огієнка (Митрополита Іларіона), який більше відомий як учений, дослідник історії української мови, укладач словників, уважають феноменальним явищем в історії української літератури. Художня творчість цього вченого все ще залишається малодослідженою, оскільки вона не так давно «повернулася» до українського читача з Канади, де в еміграції тривалий час перебував митрополит. У текстах Огієнкових «Філософських містерій» авторка цієї статті виокремила ознаки параноїдної лінгвопсихоакцентуації. Зокрема в містерії «**Рідна Мова**. Створення людської мови» (жирний шрифт – самого Огієнка) (Митрополит Іларіон, 1957). У назві закодована ідея про дві сторони мови – **духовну** й **фізичну**. Події відбуваються в раю на зорі створення світу, де Адам і Єва спершу мали духовну мову, але потім отримали Божий подарунок «словну» мову. Звернення до релігійної тематики, написання апелятивів з великої літери, урочистий, піднесений стиль, лексеми на позначення світла, краси видають в авторові параноїдного акцентуанта. Наведімо лише кілька прикладів високого стилю, що містяться в перифразах із семою «мова» (орфографію письменника збережено) – *Споконвічне Боже*

Слово, Пісня Райська Херувима, Господній Дар, Господні Глаголи, Творива всього велична корона, Глагол Вишній, Споконвічне Боже Слово, вічний голос Господній, Небесні на світі слова; Божий Дар, Божого серця частина, дарунок Господній відвічний, Господній Дар, серця Божого краплина, Бого-слово. В аналізованому нами тексті слово «мова» вживається 90 разів: така висока частотність потребує й психологічного пояснення, оскільки в лінгвістичному плані, зрозуміло, вона впливає на глибинну структуру твору, моделює макрообраз мови, а в психологічному – свідчить про наявність в автора надцінної ідеї» (Див. докладно: Папіш, 2017, с. 268).

Висновки

Отже, психолінгвістичний підхід до аналізу тексту значно розширює смисловий потенціал розуміння процесу породження та сприйняття тексту. Осердям текстотворення в психолінгвістиці є мовна особистість (продуцент) як носій індивідуальних інтенцій. Внутрішні психологічні чинники продуцента детермінують мовну заданість, формують специфічні риси, впливають на структурування й наповнення тексту. Розглядаючи текст у психолінгвістичному ракурсі, слід ураховувати, що він народжується в глибинах психіки продуцента й матеріально фіксується за допомогою законів текстотворення, актуалізується реципієнтом, інтерпретується дослідником за допомогою психолінгвістичних методик. Оновлене трактування тексту не протиставляється лінгвістичному аналізу, а доповнює його.

Психолінгвістичні засади тексту в Україні були розпочаті О. Потєбнею, поглиблені І. Франком, Л. Булаховським. На сучасному етапі розвитку лінгвістики текст вивчається в руслі мовного психоаналізу, що своєрідно «влився» в психолінгвістику (Т. Космеда, Л. Лисиченко, Т. Миронова та ін.). У руслі сучасних наукових тенденцій досліджується й лінгвопсихоакцентуація, яку вважаємо ефективним психолінгвістичним підходом до текстового аналізу, особливо в разі, коли вона здійснена на матеріалі текстів вишуканих мовних особистостей. Образні контексти дають змогу декодувати життєві пріоритети та мовні вподобання акцентуєваних осіб. Акцентуєвані риси закладені генетично, але розвинуті внаслідок дії низки екстралінгвальних чинників. Наголосімо, що знакові постаті української культури жили в час бездержав'я або в умовах руйнації української державності й нищення національно-культурних традицій.

Тому так потужно зазвучав у мовотворчості митців націєтворчий пафос, а водночас посилювалася індивідуально-психологічна іпостась кожного з них. Насильна відірваність від України й неможливість боротися за свою націю нічим, окрім Слова, посилюють у Т. Шевченка «плаксиву» емотивність та афективно-екзальтовану акцентуїзованість. Потреба публічно захищати право на існування української мови в російській імперії розвивали істероїдність Лесі Українки та П. Куліша. Неможливість отримати бажану освіту, незадоволеність буттям поглиблюють в О. Кобилянської схильність до депресії, а принижене почуття власної гідності та протест проти гендерної нерівності викликає в душі письменниці ще й нарцисизм. Вимушена багатолітня еміграція, щире вболівання за рідну мову загострюють параноїдність Івана Огієнка, який МОВУ підніс до надцінної ідеї. Набутий досвід, суспільне оточення, вроджена акцентуїзованість впливає на моделювання світу, що репрезентовано кращими зразками словесної творчості. Як свідчать результати спостережень, кожна акцентуївована лінгвоперсона має власну модель вербально-образної репрезентації дійсності. Істероїдні акцентуанти візуально реалізують прекрасне, депресивні – чуттєво матеріалізують страждання, нарцисичні – майстерно моделюють гордість, параноїдні – закодовують надцінну ідею. І весь цей синтез поглибиться й розшириться за рахунок аперцепції тексту, що в підсумку впливає на психоемоційне сприйняття його реципієнтом. Незначна кількість досліджень, що присвячена психолінгвістиці тексту, виформовує перспективу наукових пошуків. Для формування читацької компетенції необхідно поглиблювати психологічний складник розуміння тексту й вносити це в словникові дефініції, що дасть змогу виробити вміння пильніше приглянутися до мовних фактів і глибше зрозуміти митців.

ЛІТЕРАТУРА

- Акімова, Н. (2012). Проблема розуміння тексту в сучасній психолінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна, вип. 30, 104–106.
- Балей, С. (2002). З психології творчості Шевченка. В: Балей, С. *Збір. творів: У 5 томах*, т. 1, Львів–Одеса, 174–210.
- Белянин, В. (2000). *Основы психолингвистической диагностики* (Моделі мира в літературі). Москва.
- Bigun, O. (2020). Taras Shevchenko's Christian cordocentrism: Християнський кордоцентризм Тараса Шевченка. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 11(1), 241–250.

- Бідюк, О. (2007). Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу. *Питання літературознавства*, вип. 74, 309–316.
- Богданова, І. Є. (2002). *Стилістика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків 20–40 років XIX століття*: автореф. дис... канд. філол. наук. Харків.
- Булаховський, Л. А. (1975). Проблема розвитку в естетичному напрямі: словесні «повстання» письменників. В: Булаховський, Л. А., *Вибрані твори: в 5-ти томах*. Київ, т. 1, 446–470.
- Гальперин, І. (1974). О понятии «текст». *Вопросы языкознания*, № 6, 68–77.
- Дячук, Н. (2016). До проблем дослідження художнього тексту у психолінгвістиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, вип. 10(1), 241–245.
- Єрмоленко, С., Бибиц, С., Тодор, О. (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ.
- Загнітко, А. О. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4-ох томах*, т. 1, 3, 4. Донецьк.
- Загнітко, А., Михальченко, М. (2008). *Основи психолінгвістики*. Донецьк.
- Ким, Л. (2010). *Вариативно-интерпретационное функционирование текста: теоретико-экспериментальное исследование*: автореф... докт. філол. наук. Кемерово.
- Ковальова, Т. В. (1999). *Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст.*: автореф. дис... канд. філол. наук. Харків.
- Космеда, Т. А. (2008). Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка. *Мовознавство*, № 6, 28–33.
- Kosmeda, T. A. (2020). Рецепция статуса украинского языка в российском языкознании: миф и реальность. *Slavia Centralis*, 13(1), 126–135.
- Куранова, С. (2017). Проблеми дослідження мовної особистості у психолінгвістиці. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*, № 16, 90–97.
- Леонгард, К. (2000). *Акцентуированные личности*. Ростов-на-Дону.
- Лисиченко, Л. (2002). Психологічний фактор у поетичному мовленні. *Українське мовознавство*, 24. <<http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream>> (2.07.2022).
- Ліщинська, Н. (2016). Патогенний текст як засіб масової маніпуляції. В: *Документ у збереженні індивідуальної / соціальної пам'яті: Збірник наукових праць*. <<http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/6713>> (30.06.2021).
- Миронова, Т. (2013). Незвичайні мовні явища в тексті особи, яка проголосила смерть автора (із досвіду комунікативно-когнітивного аналізу авторських якостей оригінального твору М. Фуко «Vivre avec la Philosophie»). *Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Філологічна*, 39, 182–186.
- Овсієнко, Л. (2013). Текст як об'єкт вивчення психолінгвістики. *Теоретична і дидактична філологія*, вип. 15, 58–69.
- Овсяннико-Куликовский, Д. (1895). *Язык и искусство*. Санкт-Петербург.
- Огієнко, І. (1918). *Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу*. Київ.
- Папіш, В. А. (2015а). Мовні ресурси психологічного змісту в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, вип. 53, Осторог, 183–185.
- Папіш, В. А. (2015б). Вияви нарцисизму в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові праці Кам'нець-Подільського національного університету імені Івана*

- Огієнка. *Філологічні науки. Кам'янець-Подільський*, вип. 38 (за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі», Кам'янець-Подільський, 24–25 квітня 2015), 271–274.
- Папіш, В. (2017). Небесна аура «словної» мови Івана Огієнка. В: *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*, вип. 14, 265–270. <<http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienko>> (2.07.2021).
- Підмогильний, В. (1927). Іван Левицький-Нечуй (Спроба психоаналізи творчости). В: *Життя й революція*, 295–303.
- Потебня, А. А. (1976). *Эстетика и поэтика*. Москва.
- Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава.
- Франко, І. (1898). Из секретів поетичної творчості. <<https://ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/1017-ivan-franko-iz-sekretiv-poetichnoji-tvorchosti>> (30.06.2021).
- Фрейд, З. (2002). Некоторые типы характеров из психоаналитической практики. В: В. Лейбин (ред.), *Классический психоанализ и художественная литература*. Санкт-Петербург.
- Фром, Э. (1994). *Дзэн-буддизм и психоанализ. Что такое дзэн?*. Львов–Київ.
- Юнг, К.-Г. (1991). Архетип и символ. Москва. <<https://gtmarket.ru/library/basis/4229>>.
- Ярема, Я. (2002). Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізу. В: *Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років: в 2 т., т. 1*, Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 176–185.

Джерела

- Кобиланська, О. (2021). Земля. <<http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>> (30.06.2021).
- Куліш, П. О. (1989). *Твори: у 2 томах*, т. 2 (“Циган”, “Орися”, “Півпівника”, “Гордовита пара”, “Дівоче серце”, “Січові гості”, “Мартин Гак”, “Товкач”), Київ.
- Митрополит Іларіон (1957). Рідна мова. Створення людської мови. В: *Філософські містерії. Твори Вінніпег*, т. 1, 282–303.

References

- Akimova, N. (2012). Problema rozuminnya tekstu v suchasniy psikholingvistitsi. *Naukovi zapiski Natsional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya: Filologichna, vip. 30, 104–106.
- Baley, S. (2002). Z psikhologії tvorchosti Shevchenka. In: Baley S. Zibr. tvoriv: v 5-ti tomakh, t. 1, Lviv–Odesa, 174–210.
- Belyanin, V. (2000). *Osnovy psikholingvisticheskoy diagnostiki (Modeli mira v literature)*. Moskva.
- Bidyuk, O. (2007). Novitnya metodologiya doslidzhennya khudozhn'ogo tekstu: prikladni aspekti psikhooanalizu. *Pitannya literaturoznavstva*, vip. 74, 309–316.
- Bigun, O. (2020). Taras Shevchenko's Shristian cordocentrism: Khristiyans'kiy kordotsentrizm Tarasa Shevchenka. *Przeglad Wschodnioeuropejski*, 11(1), 241–250.
- Bogdanova, I. Ye. (2002). *Stilistika khudozhn'ogo prostoru u tvorchosti kharkivs'kikh poyetiv-romantikiv 20–40 rokiv XIX stolittya: avtoref. dis. kand. filol. nauk*. Kharkiv.
- Bulakhovs'kiy, L. A. (1975). Problema rozvitku v yestetichnomu napryami: slovesni «povstannya» pis'mennikiv. In: Bulakhovs'kiy L. A., *Vibrani tvori: v 5-ti tomakh*, t. 1. Kiiv, 446–470.

- Dyachuk, N. (2016). Do problem doslidzhennya khudozhn'ogo tekstu u psikhologivstitsi. *Aktual'ni problemi filologii ta perekladoznavstva*, vip. 10(1), 241–245.
- Franko, I. (1898). Iz sekretiv poyetichnoi tvorchosti. <<https://ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/1017-ivan-franko-iz-sekretiv-poetichnoji-tvorchosti>> (30.06.2022).
- Freyd, Z. (2002). Nekotor-yye tipy kharakterov iz psikhoanaliticheskoy praktiki. In: V. Leybin (ed.), *Klassicheskii psikhoanaliz i khudozhestvennaya literatura*. Sankt-Peterburg.
- From, E. (1994). *Dzen-buddizm i psikhoanaliz. Chto takoye dzen?*. L'vov–Kiyev.
- Gal'perin, I. (1974). O ponyatii «tekst». *Voprosy yazykoznaniya*, № 6, 68–77.
- Kim, L. (2010). *Variativno-interpretatsionnoye funktsionirovaniye teksta: teoretiko-eksperimental'noye issledovaniye*: avtoref. dokt. filol. nauk. Kemerovo.
- Kosmeda, T. A. (2008). Retrospektsiya yak metodologichna osnova doslidzhennya «zhivogo» movlennya Ivana Franka. *Movoznavstvo*, № 6, 28–33.
- Kosmeda, T. A. (2020). Retseptsiya statusa ukrainskogo yazyka v rossiyskom yazykoznanii: mif i real'nost'. *Slavia Centralis*, 13(1), 126–135.
- Koval'ova, T. V. (1999). *Leksiko-semantichni polya kol'orativiv v ukrains'kiy poyezii pochatku XX st.*: avtoref. dis... kand. filol. nauk, Kharkiv.
- Kuranova, S. (2017). Problemi doslidzhennya movnoi osobistosti u psikhologivstitsi. *Visnik Mariupol's'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu. Seriya «Filologiya»*, № 16, 90–97.
- Leongard, K. (2000). *Aktsentuirovann-yye lichnosti*. Rostov-na-Donu.
- Lishchins'ka, N. (2016). Patogenniy tekst yak zasib masovoï manipulyatsii. In: *Dokument u zberezhenni individual'noi / sotsial'noi pam'yati: Zbirnik naukovikh prats'*. <<http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/6713>> (30.06.2021).
- Mironova, T. (2013). Nezvichayni movni yavishcha v teksti osobi, yaka progolosila smert' avtora (iz dosvidu komunikativno-kognitivnogo analizu avtors'kikh yakostey original'nogo tvorcu M. Fuko «Vivre avec la Philosophie». *Naukovi zapiski [Natsional'nogo universitetu Ostroz'ka akademiya]*. Ser.: *Filologichna*, 39, 182–186.
- Lisichenko, L. (2002). Psikhologichniy faktor u poyetichnomu movlenni. *Ukrains'ke movoznavstvo*, t. 24. <<http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream>> (2.07.2021).
- Ogienko, I. (1918). *Ukrains'ka kul'tura: korotka istoriya kul'turnogo zhittya ukrains'kogo naroda*. Kiïv.
- Ovsiyenko, L. (2013). Tekst yak oB'ekt vivchennya psikhologivstiki. *Teoretichna i didaktichna filologiya*, vip. 15, 58–69.
- Ovsyaniko-Kulikovskiy, D. (1895). *Yazyk i iskusstvo*. Sankt-Peterburg.
- Papish, V. A. (2015a). Movni resursi psikhologichnogo zmistu v povisti O. Kobilyans'koï «Zemlya». In: *Naukovi zapiski natsional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya «Filologichna», vip. 53. Ostorog, 183–185.
- Papish, V. A. (2015b). Viyavi nartsizmu v povisti O. Kobilyans'koï «Zemlya». *Naukovi pratsi Kam'nets'-Podil's'kogo natsional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka. Filologichni nauki. KaM'yanets'-Podil's'kiy*, vip. 38 (za materialami VI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Mova, kul'tura i sotsium u gumanitarniy paradigmi», Kamnets'-Podil's'kiy, 24–25 kvitnya 2015), 271–274.
- Papish, V. (2017). Nebesna aura «slovnoi» movi Ivana Ogiienka. In: *Ivan Ogiienko i suchasna nauka ta osvita. Seriya: Filologichna*, vip. 14, 265–270. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgiienko> (2.07.2022).
- Pidmogil'niy, V. (1927). Ivan Levits'kiy-Nechuy (Sproba psikhoanalizi tvorchosti). *Zhittya y revolyutsiya*, 295–303.
- Potebnya, A. A. (1976). *Eстетика и поэтика*. Moskva.

- Selivanova, O. (2006). *Suchasna lingvistika: terminologichna entsiklopediya*. Poltava.
- Yarema, Ya. (2002). Dityachi perezhivannya i tvorchist' Shevchenka. Zi stanovishcha psikhoanalizu. In: *Ukraïns'ka literaturoznavcha dumka v Galichini za 150 rokov: v 2 t. t. 1*, L'viv: Lvivs'kiy natsional'niy universitet im. I. Franka, 176–185.
- Yermolenko, S., Bibik, S., Todor, O. (2001). *Ukraïns'ka mova. Korotkiy tlumachniy slovník lingvistichnikh terminiv*. Kiïv.
- Yung, K.-G. (1991). Arkhetip i simvol. Moskva., <<https://gtmarket.ru/library/basis/4229>>.
- Zagnitko, A. O. (2012). *Slovník suchasnoï lingvistiki: ponyattya i termini: U 4-okh tomakh*, t. 1, 3, 4. Donets'k.
- Zagnitko, A., Mikhal'chenko, M. (2008). *Osnovi psikholingvistiki*. Donets'k.

Sources

- Kobilyans'ka, O. (2022). Zemlya. <<http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>> (30.06.2021).
- Kulish, P. O. (1989). *Tvori: U 2 tomakh*, t. 2 (“Tsigan”, “Orisyá”, “Pivpivnika”, “Gordovita para”, “Divoche sertse”, “Sichovi gosti”, “Martin Gak”, “Tovkach”), Kiïv.
- Mitropolit Ilarion (1957). Ridna mova. Stvorennya lyuds'koï movi. In: *Filosofs'ki misterii. Tvorí Vinnipeg*, t. 1, 282–303.